



Riksantikvarieämbetet

Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV SYD, DOKUMENTATION AV FÄLTARBETSFASEN 2006:2

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

Borst 1644

Skånska bönder mot svenskt kavalleri

Skåne, Öved sn, Övedskloster 2:33 m fl.

Dnr 429-4385-2005

Bo Knarrström, Håkan Svensson, Jesper Olsson

DAFF

Riksantikvarieämbetet

Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV Syd

Odlarevägen 5

226 60 Lund

Tel. 046-32 95 00

Fax 046-32 95 39

www.raa.se

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, 801 82 Gävle. Dnr L1999/3

© 2006 Riksantikvarieämbetet

ISSN 1650-223x

Utskrift UV Syd, Lund, 2006

Innehåll

Inledning.....	4
Undersökningens förutsättningar	4
Metod	5
Resultat	6
Kommunikationsinsatser	7
Utvärdering.....	8
Kommande arbete.....	8
Administrativa uppgifter	9
Figurer	10

Inledning

Träffningen vid Borst 1644, en skärmytsling mellan svenskt kavalleri och skånska bönder under Horns krig.

Som ett resultat av förfrågan om samarbete från Södra Skåningarnas Kamratförening (Evert Persson) och Östraby bygdeförening (Stellan Persson), utförde Riksantikvarieämbetets slagfältsteam under fem dagar en slagfältsarkeologisk undersökning vid Borst. Enligt lokala muntliga traditioner och enstaka skriftliga belägg inträffade i mars 1644 på denna plats en ödesdiger drabbning mellan 500 uppbådade bönder och 300 svenska kavallerister. Svenskarna utgjorde ett s.k. furageringsparti som skickats ut från Lund för att anskaffa proviant och foder. Bönderna från Färs härad satte sig till motvärn och posterade sig vid ett strategiskt vadvärd vid Borstabäckens övre lopp. Beväpningen bestod till huvuddelen av enklare slag- och stickvapen. Maximalt antas 10% av den uppbådade styrkan ha haft tillgång till hjullås- eller luntlåsbössor. Som förstärkning hade man också fått låna två 3-punds kanoner (7,65 cm kaliber) från godsherren på Övedskloster.

Det svenska rytteriet var troligen fördelade på två skvadroner och utgjordes av härdade veteraner, där varje enskild soldat hade värja och minst två pistoler till förfogande. Sannolikt var några av kavallerister också utrustade med ryttarkarbiner. Tillsammans med de bakre trossvagnarna fanns ett par grövre kanoner, men dessa skall enligt de skriftliga källorna inte ha kommit fram förrän bataljen var överstämnen. Då den svenska styrkan upptäckte att vadvärdet var blockerat, sändes en skvadron nedströms. De gick över vadet vid Belleveu ca. en kilometer söderut och anföll därefter bondeuppbådet i ryggen. Resultatet blev en blodig slakt.

Förfrågningar från Evert Persson till danska Rigsarkivet resulterade i eftersökningar i aktuella arkiv, dock utan att referenser till träffningen vid Borst upphittades. Personliga forskningsinsatser i Köpenhamns arkiv som utförts av företrädare för Östraby bygdeförening har också blivit resultatlösa.

Undersökningens förutsättningar

Platsen är belägen i en naturskön miljö på en större höjdsträckning strax nordöst om Vombsjön. Flera vattendrag rinner nedför sluttningarnas sydsida och mynnar i sjön. Det var vid en av dessa bäckars vadvärd – Borstabäcken mellan fastigheterna Skotthusa och Norgehuset – som sammandrabbningen antas ha ägt rum. Terrängen är, till skillnad från det omgivande slättlandskapet, småbruten med uppstickande moränblock. Högstammig lövskog, gran och buskage täcker idag till stor del undersökningsområdets centrala delar, medan dess yttre kanter utgörs av åker och betesmark. Äldre kartor påvisar att landskapet förr varit ännu mer öppet. Borstabäcken är idag relativt grund p.g.a. omfattande utdikningar, vattenståndet under 1600-talet var avsevärt högre. Det är

mycket stora nivåskillnader i bäckravinen vid Bostabäckens och Magnarödbäckens sammanflöde strax nedanför det gamla vadet. På vissa platser stupar brinken på ömse sidor mellan 20-30 meter rakt ned mot vattnet. Det är utifrån terrängförhållandena uppenbart att vadstället varit av avgörande betydelse i ett strategiskt och taktiskt avseende.

År 2003 reste Östraby bygdeförening, intill den stenbro som på 1700-talet ersatte vadstället, en minnessten över de cirka 500 färsingar som tros ha fallit i kampen. Man var vid tillfället tämligen övertygade om att detta var platsen för drabbningen, dock kvarstod osäkerheten eftersom arkiven var i stort sett tomma på uppgifter. I samband med detta uppkom idén om att låta utföra arkeologiska undersökningar inom ett begränsat område i anslutning till vadet. Kontakter upprättades på Länsstyrelsens inrådan mellan Riksantikvarieämbetet UV Syds slagfältsteam och de lokala grupper som intresserat sig för slaget. Arbetsstyrkan bestod av tre arkeologer, fältarbetet pågick i fem dagar och finansierades av Färs och Frosta sparbanksstiftelse samt Södra Skåningarnas Kamratförening. I fältarbetet medverkade även representanter från Östraby Bygdeförening samt ovan nämnda kamratförening.

Metod

Fältundersökningen genomfördes enligt de metoder som utvecklats i samband med forskningsundersökningarna vid Landskrona (1677), Skåne, samt vid Axtorna (1565) i Halland. Utrustningen utgjordes av Whites DXF och XLT metalldetektorer. Dokumentation av ovan mark synliga lämningar, utstakade undersökningsområden och gjorda fynd skedde med GPS. All data lagras i fältdokumentationsprogrammet Intrasis. Ett större urval av fynden konserveras. Som ett led i Agenda Kulturarvs målsättning med bland annat lokala gruppers deltagande i det arkeologiska arbetet, ställdes en metalldetektor till förfogande för medlemmar i de ovan nämnda intresseföreningarna. Under teamets överinseende utbildades ett antal personer som också fick hjälpa till att undersöka vissa ytor.

Terrängen vid Borstbäcken är långt ifrån idealisk för en metalldetektorundersökning. Delar av undersökningsområdet är bevuxet med sly och högt gräs. Åkrarna på den östra sidan av bäcken innehöll stora mängder kapsyler och flaskfolie, vilket gjorde detekteringen mycket tidskrävande. Området närmast vadet undersöktes inte eftersom bebyggelse och påförd sten omöjliggjorde insatser. GPS-inmätningen fungerade bra eftersom arbetet utfördes före lövsprickningen. En icke föraktlig del av fälttiden ägnades åt kontakter med närboende och massmedia.

Målsättningarna var liksom förväntningarna mycket lågt ställda. Slagfältsteamets tidigare erfarenheter visar att även stora slagfält med många involverade kombattanter kräver relativt omfattande insatser för att överhuvudtaget lokaliseras. Ju enklare beväpning som de deltagande

styrkorna förfogade över, och ju längre tillbaka i tiden man kommer, desto svagare blir spåren av stridshandlingarna.

Målsättningarna kan sammanfattas i följande punkter:

- Verifiera huruvida det stått en drabbning på den utpekade platsen.
- Jämföra de eventuella fyndmaterialens information mot uppgifterna från den lokala muntliga traditionen och de fåtaliga historiska dokumenten.
- Dokumentera statusen på ovan mark synliga lämningar som möjligen kan kopplas till slaget.

Resultat

Totalt undersöktes 14 områden med en sammanlagd storlek av 2 195 m² i terräng som varierar från slyskog till plöjd åker. Vi anser att de arkeologiska resultaten betydligt stärkt sanningshalten i den lokala muntliga traditionen om att det förekommit strider vid Borstabäcken. Fynden är visserligen fåtaliga, men de pekar unisont på en datering till 1600-talet. Bland annat kan nämnas två blykulor vars kaliber överensstämmer med dåtida vapen. En av kulorna har gjuttappen kvar, vilket visar att den försetts med en för kavalleriet typisk papperspatron. Ett flertal hästskor påträffades på ömse sidor om Borstabäcken. Dessa är små jämfört med regelrätta arbetshästskor och överensstämmer i tjocklek, bredd och metallsammansättning med fynd från andra samtida slagfält. Det får anses som klarlagt att hästkorna härrör från det svenska kavalleriet. En låsknapp till ett sadelhölster/patronkök, och fyndet av vad som sannolikt är en varbygel till en ryttarpistol, bekräftar bilden av kavalleriets närvaro på platsen.

Ett par dagar in i fältarbetet, förevisades av en närboende fastighetsägare en liten kula av järn. Huset, i vars trädgård fyndet gjorts, är beläget sydöst om vadstället. Det blev snabbt klarlagt att projektilen var ett grovt druvhagel, och att det med mycket stor sannolikhet kommit från den andra strandbrinken. Fyndet kan omkullkasta teorin om att det svenska artilleriet aldrig hann fram. Snarare kan man tänka sig att skurar av druvhagel starkt bidragit till de höga förlustsiffror som angivits för bondehären. Vidare påträffades två långa knivar som med all sannolikhet kan kopplas till slaget. Det är troligt att bönderna och drängarna i uppbådet utrustade sig med vad de hade av eggvapen. Knivarna är med sina 17,5 respektive 22 cm mycket längre än de gängse bruksknivar som generellt påträffas vid metalledetektering i anslutning till historisk bebyggelse. Den kortare kniven har dessutom slipats till i spetsen och därigenom givits en dubbel egg, sannolikt i syfte att göra den mer effektiv som stickvapen.

Statusen på de ovan mark synliga lämningarna som traditionellt kopplats till slaget är högst tveksam. De s.k. snapphanevärnen rymmer endast två-tre personer vardera. Med hänsyn tagen till eldhastigheten på 1600-talets

skjutvapen får den militära nyttan av sådana värn anses ha varit ytterst marginell. Det bör dessutom ha varit mycket besvärligt att utföra de handgrepp som krävdes vid omladdning i det trånga utrymmet. Ett av värnen ligger i ett taktiskt sett mycket dåligt läge, djupt ned i bäckravinen med fri insyn från överskjutande strandbrinkar. I denna anläggning påträffades en kaffekannepip och utanför ett annat värn hittades en ko- eller getskälla. De s.k. värnen kanske snarare skall betraktas som vindskydd för vallpojkar eller liknande.

I anslutning till en av anläggningarna, på västra sidan av Borstbäcken, påträffades en mindre hästsko. Denna kan kopplas till det svenska kavalleriets framryckning mot vadstället.

Omkring 400 meter sydöst om vadet finns ett antal gropar på en mindre höjd, i anslutning till den branta bäckravinen. Groparna är registrerade i fornlämningsregistret (Öved 9.1) och har lokalt tolkats som värn där bondeuppbådet ställt upp sina lånade kanoner. Groparna är dock för små för att rymma en artilleripjäs och avståndet till vadet är för stort för att en effektiv eld skulle ha kunnat avges mot detsamma. Kanonerna har därför sannolikt varit uppställda närmare vadet. Denna tolkning stärks av att ett par pojkar enligt muntliga uppgifter år 1918 hittat en tre-pundig kanonkula på åkrarna väster om bäcken. Området kring groparna metalldetekterades intensivt, utan att det påträffades några fynd som kan kopplas till artilleri. Däremot framkom fyra kavallerihästskor, en ryttarpistolkula och en längre kniv som visar att det skett stridigheter på platsen. Fynden gör gällande att det kan ha funnits en mindre postering på höjden. Utsikten över bäckravinen är god från denna position, och det är dessutom möjligt att ha uppsikt över en markerad höjdsträckning på andra sidan bäcken. I anslutning till groparna finns en svag hålväg som är skadad av skogsmaskiner. Det är sannolikt att den ryttaravdelning som gått över vid vadet vid Belleveu följde en stig på kanten av bäckravinen i nordlig riktning, tills de stötte på bondeuppbådet. Som avslutning skall det nämnas att det i anslutning till groparna hittades lämningar av sentida militär aktivitet i form av sju lösa gevärspatroner, kaliber 6,5 mm. Kanske skall hålen snarast sättas i samband med övningar av den lokala landstormen eller hemvärnet?

Kommunikationsinsatser

Det lokala och massmediala intresset för projektet var mycket stort. Ystad Allehanda och Skånska dagbladet publicerade flera längre artiklar om undersökningen. Vetenskapsradion historia (P1) sände ett längre reportage om slaget och fältarbetet. Fredrik Nylén från Riksantikvarieämbetet, Glimmingehus, hade i samband med undersökningarna genomfört ett samarbete med grundskolan i Harlösa. Specialarbetet avslutades med att skolklasserna besökte Borst där den arkeologiska metoden förevisades och de historiska händelserna föredrogs.

Per Dahlberg från SVT Göteborg filmade verksamheten och gjorde intervjuer. Undersökningen kommer med stor sannolikhet att figurera i tv-serien Svenska Slag som sänds 2007.

Utvärdering

Som nämnts ovan var förväntningarna lågt ställda inför fältarbetet. Slaget vid Borst var inget regelrätt fältslag. Det rör sig snarare om en skärmytsling eller slakt, med tanke på de förmodade dödstalen på bondesidan. Drabbningen inbegrep relativt få deltagare, och på ena sidan dåligt utrustade kombattanter. Bondeuppbådets organiserade motstånd bröts troligen snabbt och de som överlevt de första kavallerichockerna försökte säkert fly från platsen. De flesta kom inte långt, utan höggs till döds utan misskund. I en sådan drabbning avlossas det inte många projektiler och stridigheterna sprids snabbt ut över en stor yta, två faktorer som försvårar en slagfältsarkeologisk undersökning.

Med detta sagt får resultatet trots allt anses som ytterst tillfredsställande. Fältarbetet kunde klarlägga att en drabbning ägt rum på platsen. Undersökningen stärker framförallt de lokala muntliga traditionernas beskrivning av en strid mellan kavalleri och bönder. Det har alltså dock inte varit möjligt att lokalisera en huvuddrabbning, fynden är utspridda över en alltför stor yta. Den lilla förtätning av artefakter som ändå lokaliserades vid området med groparna blir således av särskilt intresse. De visar hur den kringgående skvadronen ryckt fram och var de inledande stridigheterna ägde rum. Undersökningen i sin helhet anger att slagfältsarkeologiska metoder går att applicera även på mindre drabbningar där äldre kartunderlag i stort sett är obefintliga.

Kommande arbete

Medlemmarna i de lokala intresseföreningarna är angelägna om att undersöka vissa fornlämningsliknande terrängformationer, (bl.a. Öved 8:1) vilka lokalt betraktas som massgravar efter slaget. Under fältarbetet sonderades en av lämningarna utan att något spår efter begravning påträffades. Men, oavsett hur en eller flera gravsättningar kan tänkas gestalta sig, så har antagligen en stor mängd dräpta människor gravsatts i anslutning till bataljplatsen. Annika Knarrström i RAÄ; s slagfältsteam arbetar tillsammans med lokalgrupperna för att hjälpa till med att lokalisera sannolika gravområden.

Genom de lokala föreningarnas försorg finns vid minnestenen i en brevlåda gratis broschyrer om händelserna vid Borst. Medlemmarna håller även föredrag samt guidar på plats.

De rent arkeologiska resultaten läggs ut på RAÄ: s hemsida. Ett nummer av ALE (år 2007) är uppbokad för skånsk slagfältsarkeologi och händelserna i Borst 1644. Där medverkar författare ur slagfältsteamet, samt Evert Persson från Södra Skåningarnas Kamratförening. Resultaten kommer även att föredras på internationella ämneskonferenser.

Administrativa uppgifter

Riksantikvarieämbetets dnr: 429-4385-2005.

Länsstyrelsens dnr: 431-25912-05.

Projektnummer: 1420566

Intrasisundersökning: S2006015

Undersökningstid: 18-24 april, 2006

Projektgrupp: Bo Knarrström, Jesper Olsson och Håkan Svensson.

Läge: Fastighetskartan, blad 2D 5c,

x 6 178 250 y 1 361 400.

Koordinatsystem: Rikets nät 2,5 gon väst.

Fynd: Fynd med Fnr 1–28, förvaras vid UV Syd i Lund

Figurer

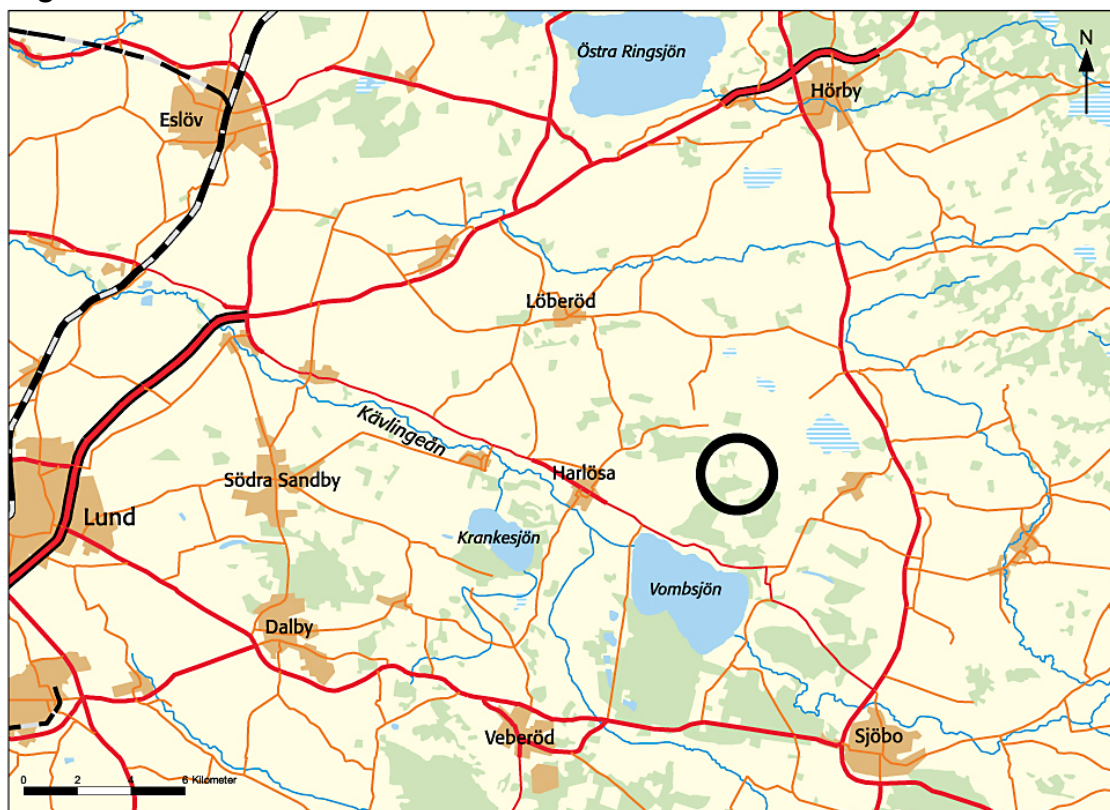


Fig. 1. Undersökningsplatsen markerad på utdrag ur Översiktskartan.

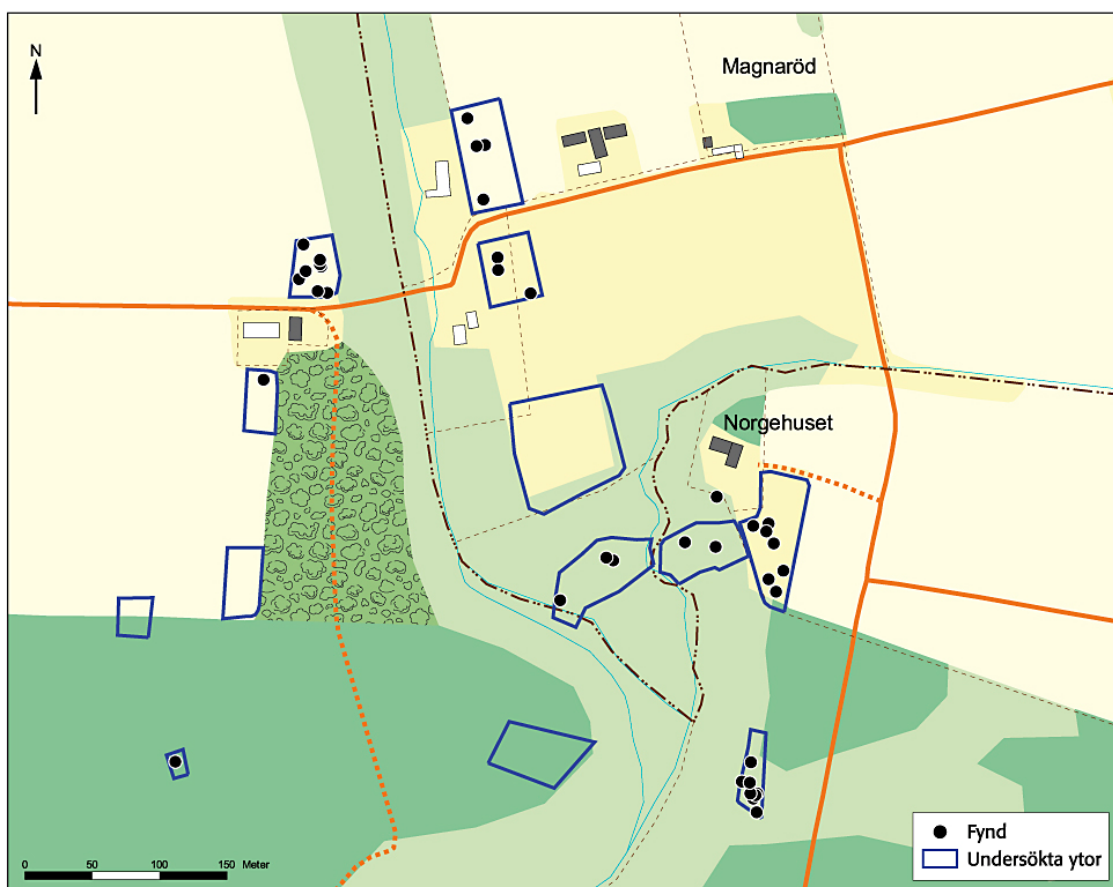


Fig. 2. Undersökta ytor och fynd markerade på utdrag av Fastighetskartan.



Fig. 3. Stellan Persson från Östraby Bygdeförening visar den kavallerihästska han hittade i ett sumpigt område intill ett av "värnen".



Fig. 4. Håkan Svensson och Jesper Olsson i arbete intill ett av "värnen".



Fig. 5. Det så kallade kanonvärnet, beläget på östra branten intill Borstbäcken. Här hittades den svenska pistolkulan samt hästskor och en stridskniv.



Bild 6. Skolklasser från Harlösa på besök. Fredrik Nylén från RAÄ Glimmingehus hade ordnat ett specialarbete, och eleverna avslutade temat med ett besök på fältarbetsplatsen.



Fig. 7. Borstbäcken.



Fig. 8. Håkan Svensson ger en grundkurs i metalledetering. Stellan Persson och Evert Persson (båda representanter från lokala intresseföreningar) medverkade alla arbetsdagar.